

# پوشاک مرده خوزستان

● ذلیخا قرنجیک

## پوشاک مردم خوزستان

سازمان میراث فرهنگی کشور  
میراث فرهنگی استان خوزستان  
پژوهشهای مردم شناسی



امانگلدی ضمیر  
۱۳۷۵

پوشاک به عنوان یک پدیده اجتماعی در پژوهش‌های مردم‌شناسی مطرح می‌شود. آنچه در این پژوهش مهم است بررسی عوامل مؤثر در تنوع پوشاک، آداب و رسوم مربوط به آن، الگو و مدل، نحوه تهیه و پوشش و نیز مطالعه عوامل مؤثر در ایجاد و پیدایش انواع پوشاک و تغییرات مربوط به آن می‌باشد.

مطالعه پوشاک سنتی استان خوزستان از مجموعه طرح‌های مصوب پژوهشکده مردم‌شناسی، سازمان میراث فرهنگی کشور است. این پژوهش در سال ۱۳۷۵ به کوشش آقای امانگلدی ضمیر، کارشناس ارشد مردم‌شناسی به انجام رسیده است. نویسنده در تدوین پژوهش، با مطالعه مقدماتی، نمونه‌های مورد مطالعه خود را با در نظر گرفتن شرایط اقلیمی و جغرافیایی متفاوت استان (کوهستانی، جلگه‌ای و ساحلی بودن) تنوع قومی و زبانی (عرب، لر، ترک قشقایی و...) و معیشتی (کشاورزی، دامداری، ماهیگیری) در ۲۲ نقطه (شهری، روستایی و عشایری) انتخاب نموده است.

با بررسی خلاصه یافته‌ها و محتوای پژوهش پوشاک سنتی استان خوزستان می‌توان گفت که نویسنده با رعایت متدهای علمی پژوهش میدانی مردم‌شناسی تحقیقی درخور ارائه نموده است.

نویسنده با حضور یک ماهه خود در منطقه علاوه بر نگارش مطالب در سه بحث کلی «سرپوش‌ها»، «تن‌پوش‌ها» و «پاپوش‌های» مردانه و زنانه به موارد دیگر از جمله، زیور آلات و آرایش زنانه، پوشاک سنتی نوزاد، پوشاک در ادبیات عامیانه، سیرتاریخی تغییر پوشاک و علل تنوع آن، نقشه مردم‌نگاری، تصاویر پوشاک، طراحی مدل‌های پوشاک سنتی را با دقت علمی بررسی نموده و به صورت خاص نیز پوشاک سنتی و مذهبی «صابئین مندایی» ساکن در اهواز را به نگارش در آورده است.

وی در تدوین پژوهش خود از ۷۹ تصویر (عکس) ۱۵ طرح و مدل، ۵ الگوی تولید، ۶ نقشه مردم‌نگاری

سرپوش‌های زنان مناطق ایذه، باغملک بهبهان، رامهرمز، شوشتر و دزفول را به انواع زیر تقسیم نموده است.

۱- عرقچین (araqeen) ۲- کلوته (kuluta) ۳- لچک (lacag) ۴- دسمال (dasmal) ۵- می‌نا می‌نا (meyna) ۶- کفیه (kofye) ۷- تیک‌بند (tikband) ۸- چارقد (carqad) ۹- چادر (cader) ۱۰- چارقد (rouband) ۱۱- چادر (cader) ۱۲- چادرچاقچور یا چادر دولاق (cadercaqcour) ۱۳- چار لحاف بند.

همچنین وی سرپوش زنان عرب را به صورت جداگانه بررسی نموده و در این باره می‌نویسد: سرپوش زنان عرب نسبت به سرپوش‌های سایر مناطق استان از تنوع کمتری برخوردار است و انواع سرپوش آنان را به صورت زیر بیان نموده است:

۱- شيله (siele) ۲- بخنک (boxnek) ۳- اصابه (asabe) ۴- بویومه (Boyume) ۵- قشایه (qesaye) ۶- چرقدیه (Ycarqadiye) ۷- عبا

در ادامه به بیان ترتیب پوشیدن این سرپوش‌ها پرداخته است، به طور مثال: ترتیب پوشش سرپوش‌ها (در منطقه سوسنگرد)

شيله: چرقدیه  
شيله: بویومه:  
تن‌پوش زنان:

تن‌پوش زنان استان از تنوع بیشتری نسبت به مردان برخوردار است و در تنوع رنگ، جنس و تزیینات آن، موقعیت اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و اقلیمی مؤثر بوده است. به عنوان مثال پوشیدن چندین دامن بلند (تن‌بون) نشانه موقعیت اقتصادی و اجتماعی بالا و برتر بوده است.

تن‌پوش زنان مناطق بختیاری (ایذه، پیون، ترکالکی شوشتر) بهبهان، رامهرمز، شوشتر و دزفول به صورت زیر می‌باشد

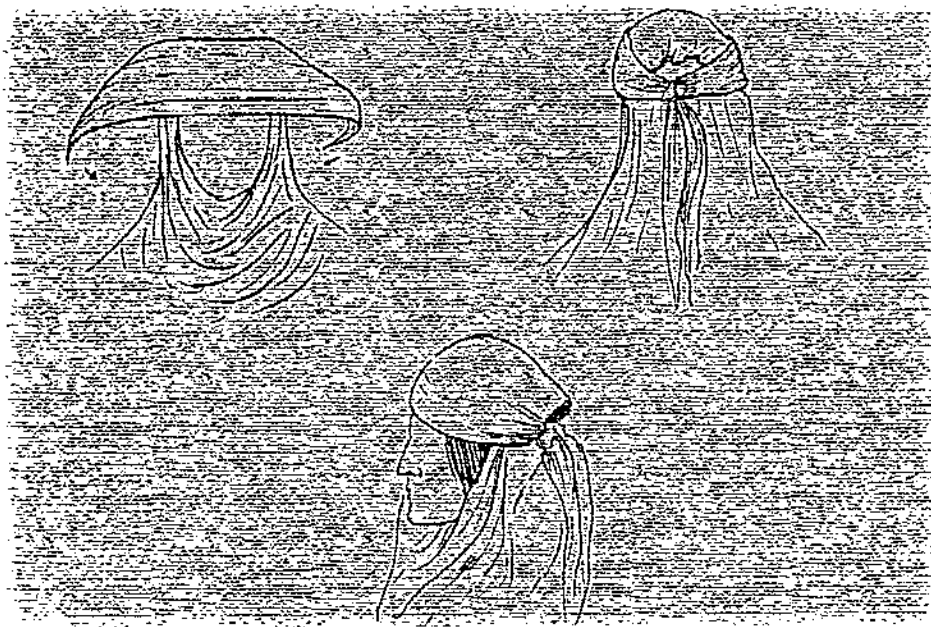
۱- زیر جومه (zirjume) یا زیر جومه (zirjuwa) ۲- جومه (juma) یا جومه (juwa) ۳- جلیتقه (jelisqe) ۴- یل (yal) ۵- ارخالق (arxaleq) ۶- تن‌بون (tonbun) یا تمبون (tombun)

شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پراکندگی انواع پوشاک (سرپوش، تن‌پوش، پاپوش) مردان و زنان استان، ۶ جدول پراکندگی پوشاک زنان و مردان در ۲۲ نقطه مورد مطالعه، استفاده کرده و در پایان علاوه بر معرفی کامل دستگاه لنگ‌بافی، با دقت علمی ۲۵۵ مورد از اصطلاحات پوشاک سنتی استان را با شرح مختصر به ترتیب حروف الفبایی بیان نموده است. مطالعه پوشاک سنتی در استان خوزستان در دو گروه جنسی زنان و مردان و در سه بحث عمده سرپوش، تن‌پوش و پاپوش انجام گرفته و نویسنده در تمام موارد، پوشاک را از لحاظ تنوع رنگ، جنس، فصل پوشش، سن و موقعیت اقتصادی و اجتماعی افراد و نیز مناسبت‌های تهیه و پوشش (کار، مراسم و...) نحوه تهیه و چگونگی برش و دوخت مورد بررسی کامل قرار داده است.

سرپوش زنان:

استفاده از سرپوش برای زنان علاوه بر حفظ حجاب براساس اعتقادات دینی، نوعی زیور به نشانه زیبایی بود. با توجه به تنوع فرهنگی و اقلیمی، نویسنده



۷- تنکه toneke یا شرت ۸ surt - شولار ۹ sowlar - دولاق dolaq

انواع تن پوش زنان عرب:

- ۱- اتک ateq ۲- دشداشه desdase ۳- ثوب soub
- ۴- ننفونف nefnuf ۵- زیون zobun ۶- بشت best ۷-
- تنکه toneke یا الموده ۸- لباس ebas یا انص چوه nessecce
- ۹- nessecce بین اعراب لباس (شلوار) از لحاظ اندازه و شکل به سه نوع تقسیم می شود که عبارتند از:
- الف - لباس خراتی xerrati ب - لباس ابوخیط Aboxit ج - لباس خفتی xefti

پاپوش زنان:

نویسنده در بحث پاپوش ها علاوه بر ذکر انواع کفش ها به جوراب و انواع آن اشاره نموده و می نویسد: پوشیدن پاپوش در گذشته از تنوع خاصی برخوردار نبوده است. از لحاظ جنس و کیفیت انواع پاپوش زنان مناطق ایذه، باغملک، بهبهان، رامهرمز، شوشتر، مسجد سلیمان و دزفول به صورت زیر می باشد.

- ۱- کوش kows ۲- صاغری saqeri ۳- گیوه giwe ۴-
- نعلین nalin ۵- قنداره qondare ۶- گورابی gurabi
- پاپوش زنان عرب به دلیل اقلیم گرم و جلگه ای بودن منطقه محل سکونت آنان، نیاز به پاپوش گرم را الزامی نمی کند و زنان عرب اصولاً از جوراب استفاده نمی کنند، انواع پاپوش زنان عرب به شرح زیر می باشد.
- ۱- کبکاب kebkab ۲- مداس medas ۳- قنداره qondare ۴- نعال neai ۵- گیوه یا جیوه jiwe
- در گذشته کبکاب توسط گروه مذهبی و قومی صابئین مندایی (که امروزه ساکن اهواز هستند) تهیه می شده است.

زیورات و آرایش زنان:

استفاده از زیور آلات علاوه بر پاسخگویی به نیاز زیبایی دوستی انسان در واقع بیانگر اعتقادات (مذهبی، باورها و نشانه ها) مردمان یک جامعه و نشان دهنده موقعیت اجتماعی و اقتصادی استفاده کنندگان است. علاوه بر موارد فوق به نظر نویسنده استفاده از زیور، بیانگر مرحله گذر، مثلاً ازدواج نیز بوده و برخی از آنها بخصوص زیورهایی که بعد از ازدواج استفاده می شود بیانگر طمع بودن و اطاعت است. مثلاً استفاده از خالک xalek در قسمت بینی و میل یا milpa در قسمت مخ پا به عنوان نشانه تأهل (ازدواج) بوده و زنان در زمان فوت شوهر میل پا را از پا در می آورند. البته زنانی که از لحاظ مالی فقیر بودند، به جای میل پای نقره ای از منجوق های رنگی که به پهنای ۳ سانت با نخ بافته و به آن بست beset (در اصطلاح شوشتریها) می گویند، استفاده می کردند.

زیور آلات زنان عبارتند از:

- ۱- ارون ۲- arun اشرفی ۳- بنا Bona ۴- بندسین Band sizan ۵- بندقلابه band qolabe ۶- بوم pum
- ۷- پرک طلا paraktela ۸- تاوکی tawki ۹- تیتک titak ۱۰- حجول hojul ۱۱- خالک xalek ۱۲- خلاخل xelaxel ۱۳- خلکه xalka ۱۴- زیرنا zirna ۱۵- سینک sinak ۱۶- طلسم telesem ۱۷- کشکول طلال kaskultela ۱۸- گردی gerdi ۱۹- گل ترته goltorne ۲۰-
- گل طلال gottela ۲۱- گوتلا gutela ۲۲- لپک lapag ۲۳-

- ۱۰- خضرم xezram ۸- خخال xakal ۹- خوصا xowsa ۱۰-
- ریشه risa ۱۱- زمام zemam ۱۲- شعاعه soach ۱۳-
- گلاده gelade ۱۴- مدادی meddadi ۱۵- معضد mazad ۱۶-
- مگدس magdes ۱۷- وردا helal ۱۸- هلال helal ۱۹-
- هیول Heyul
- نشانه ازدواج در بین زنان عرب گرفتن ابروست ولی اغلب استفاده از زمام، شعاعه، وردا و حجل در بین زنان متأهل بیشتر مرسوم است. زنان برای آرایش از خالکوبی که در اصطلاح دگ dag می گویند و همچنین سرمه استفاده و اغلب موهای خود را به طرق زیر می بافند.

الف - آرایش شالیش salis ب - آرایش گدله gazle پوشاک سنتی مردان استان خوزستان:

پوشیدن سرپوش برای مردان یک الزام فرهنگی است و عدم استفاده از آن نوعی سبکسری، بی ادبی و نشانه بی حرمتی است. پوشیدن کلاه در بین مردان بختیاری، امروزه نیز نشانه شخصیت و معرف فرهنگ آنان است و در حفظ آن به حدی کوشا هستند که در مطالعه میدانی مشاهده شده است که تغییر آن با آهنگ خیلی کندتر از دیگر تن پوش های اصیل بختیاری از جمله چوما بوده است و امروزه پوشیدن آن بیشتر از سایر تن پوش های بختیاری معمول است. و یا استفاده از چفیه در مناطق غیر بختیاری بخصوص شوشتر و دزفول از ارزش اجتماعی و فرهنگی بیشتری نسبت به سایر تن پوش های محلی و بومی برخوردار است.

استفاده از سرپوش های مختلف نمادی (به غیر از اعراب) و غیر نمادی (پارچه ای) به اشکال مختلف در کلیه نقاط رایج است. اما سرپوش غیر نمادی اصولاً بومی نیست و به عبارتی تحت تاثیر تبدلات فرهنگی عرب ها مورد استفاده مردمان این مناطق بوده و مواد اولیه و حتی بافت یا تهیه آن به ندرت در محل و غالباً از بازارها به صورت وارداتی تهیه می گردد.

- انواع کلاه نمادی (کله نمادی kolah namadi) عبارتند از:
- ۱- کله خسروی kolahxosrowi ۲- شپ کله ۳- تاج taj ۴- تراچی teraci ۵- حجل hejel ۶- حضور hozur ۷-

sapkolah یا شاکوله <sup>3</sup>sowkolah - کله طبیی (kolah taebi) - کله بهمنی kolah bahmeai - ۵ - کله بویراحمدی kolah boyourahmadi - ۶ - کله ترکی kolah turki - ۷ - کله کزی kolah kazi - ۸ - کله قندی kolah qandi - ۹ - کله دورهای kolah dourei

انواع سرپوش‌های غیر نمدی (پارچه‌ای) عبارتند از:  
۱- عرقچن یا کله لکه‌ای kolah lekkei که دو نوع پارچه‌ای و توری است.

۲- چغیه cefye - ۳- قلچاق qolcaq - ۴- لچک - ۵- دستار dastar - ۶- اوشور owsur - ۷- مندیل mandil

علاوه بر کلاه نمدی و سرپوش‌های پارچه‌ای در شهر دزفول همزمان با اجرای طرح پوشاک واحد از طرف رضا شاه پوشیدن سه نوع کلاه در این منطقه رایج شد که عبارتند از:

۱- کلابیسی یا کلابقصری qonseri - ۲- کلابیسی pisi - ۳- کلاه پهلوی

سرپوش مردان عرب:

۱- عقال agal - ۲- چغیه cefye - ۳- لاطیه latiyeh یا چکیه cekyeh یا هدیه hediyeh که نحوه استفاده از این سرپوش‌ها با ذکر انواع آنها و نیز کارکردهای مختلف آنها آورده شده است.

تن پوش مردان استان خوزستان:

در این مبحث می‌توان برای تن پوش‌ها علاوه بر فرهنگ، عوامل اقلیم، معیشت و موقعیت اقتصادی و اجتماعی را بعنوان عوامل تاثیرگذار در تنوع رنگ، جنس و انواع مختلف تن پوش ذکر نمود.

انواع تن‌پوش‌های مردان استان عبارتند از:

۱- عرقگیر یا جومه کش jumakes زیرجومه - ۲- جومه یا جوه (juwa) - ۳- چوغایا چوخا cuxa و انواع آن (الف) چوغای کیارسی kiyarsi (ب) موگویی باف moguyibaf ج - موری باف moribaf - ۴- جلیقه یا نیم تنه یا سیدری sadayri - ۵- کت kot - ۶- قبا qaba - ۷- پالتو - ۸- جاکت jakat - ۹- چوقه coqqe - ۱۰- حله helle - ۱۱- شال کمر - ۱۲- کردین kordin - ۱۳- گرده گرد پا gurdepa - ۱۴- شولار یا soular تن‌بون tonbun و انواع آن شولار دودمی (دوجای بند یا کش دارد)، شولار سردمی، شولار چهاردمی - ۱۵- ژیرشولاری zir soutari - ۱۶- لنگ long

در این قسمت نویسنده همچنین به مرسوم شدن برخی از مدل یقه با ذکر وجه تسمیه آن پرداخته است. به عنوان مثال پوشیدن پیراهن جلو باز قبلاً مرسوم نبود. امروزه در منطقه بهبهان به این پیراهن جلو باز «چوقه یقه بومرده‌ای yaqabow mordehei به معنی یقه بابامرده‌ای می‌گویند، زیرا فرزندان به هنگام فوت پدر پیراهن جلو بسته خود را چاک می‌زدند (به نشانه عزای) و چون طرح و مدل این پیراهن‌های جدید همانند پیراهن چاک‌دار عزابوده به این نام معروف شده است. همچنین رسم پوشیدن لباس سیاه در عزای به مدت یکسال (حدفاصل ۴۰ روز) در فوت بستگان از الزامات در این مناطق می‌باشد. در ادامه نیز نوعی شولار بدون لنگه (به شکل دامن) در منطقه ترکانکی شوشتر با نام نم و چگونگی بافت لنگ و اجزاء دستگاه لنگ باقی نیز توضیح داده شده است.

تن‌پوش مردان عرب خوزستان:

تن‌پوش‌های اعراب منطقه با توجه به عوامل فرهنگی و اقلیمی از تنوع کمتری نسبت به سایر مناطق استان برخوردار است. به بیان دیگر از تن‌پوش‌های گرم کمتر استفاده شده واز لحاظ مدل و الگو نیز اغلب همانند تن‌پوش‌های دیگر مناطق نمی‌باشد. اعراب منطقه به تن‌پوش هودوم hodum گویند که عبارتند از: ۱- فانیه fanile - ۲- قمیص qamis - ۳- دسداشه desdase - ۴-

سدیرییه sediryeh سدیره - ۵- ستاره setre یا کت عر پالتو - ۷- عبا aba - ۸- مزویه mezwyeh - ۹- بشت beset - ۱۰- جنامیه jennamiyeh - ۱۱- بدری badri - ۱۲- خاچیه xacyeh - ۱۳- صایه saye - ۱۴- جبه jobba - ۱۵- مگه سر magasser - ۱۶- لباس gibas - ۱۷- بنطرون benterun - ۱۸- چنبه cebne - ۱۹- اوزار ozar

پاپوش مردان استان خوزستان:

در بحث پاپوش‌ها اغلب کفش‌های سنتی، جوراب‌ها و پاپیج مورد بررسی قرار گرفته است در استان خوزستان کفش و جوراب هم از لحاظ مواد اولیه و هم تهیه و دوخت در واقع یک شی بومی و محلی است (همانند چوغا و کلاه نمدی) و در تهیه کفش اغلب از دو نوع مواد (پشم یا نخ پنبه‌ای و چرم) و امروزه از لاستیک استفاده می‌شود.

انواع پاپوش‌های مردان استان در مناطق بختیاری نشین، بهبهان، رامهرمز، شوشتر و دزفول عبارتند از:

۱- گیوه ملکی meleki لکی leki تخت آلاتی taxtalati - ۲- شورو sowraw - ۳- گیوه عاج (aj) یا جورو juruw - ۴- گیوه چتری catri - ۵- گیوه جیر zir کالک kalek - ۷- گیوه قلاتکی qalateki یا لاستیکی - ۸- شاهروتی (شاروتی) - ۹- قندره qondora - ۱۰- نعلین nalini - ۱۱- پاپیج papic - ۱۲- گوربی gurbi یا جوراب یا تیکی tiki

انواع کفش‌های مردان عرب خوزستان:

۱- کبکاب kebka - ۲- نعال neal - ۳- گیوه یا جیوه jiwa گیوه یا جیوه سه نوع می‌باشد: الف - گیوه کرمانی ب - گیوه اصفهانی ج - گیوه رامزی در قسمت بعدی نیز نحوه خال‌کوبی مردان و اشکال مختلفی که بر روی بازو و دست و پا خال‌کوبی می‌شود و تشریح خاندان داماد پرداخته شده است. سپس ترتیب پوشش پوشاک زنان و مردان در مراسم و منزل و نیز بیرون از منزل در مورد تن‌پوش و سرپوش در مناطق مختلف و نیز ترتیب پوشاک عروس بیان شده است.

وسایل مربوط به پوشاک و پارچه:

۱- یخدون yaxdun - ۲- ساروق saroq - ۳- قوقل qoloq - ۴- سرپوش sarposi - ۵- وگی woge پوشاک نوزاد:

اولین لباس نوزاد را مادر عروس (خانواده زن) تهیه می‌کند. مادر عروس یک دست کامل از لباس نوزاد را با استفاده از پارچه‌های تیترونی و نخی و گاهی مخملی تهیه می‌کند.

قسمت‌های مختلف پوشاک نوزاد عبارتند از: جوه یا جومه، کله، جلیقه، پیش بن pisban حصبینه hazina - گماط gomah - تهره tahra یا گهواره

نحوه آرایش موی نوزاد و کودک:

معمولاً در گذشته موی نوزاد را پس از یک سالگی و حتی زودتر می‌زدند. معمولاً با گذاشتن دو عدد کاکل و گاهی به صورت چتری در جلو (روی پیشانی) موی کودک با تیغ زده می‌شود. انواع مختلف این نوع آرایش عبارتند از: انکورا ankora - شالیش salis - گزله gezle - سجریه sejriyeh - تیلیه tiliyeh

تزئینات و آویزهای نوزاد و کودکان:

برای رفع چشم زخم معمولاً از مهره‌های رنگی، موی‌گرگ، تکه نمک منجمد و... به روی شانه و یا دوش نوزاد و یا کودک می‌بندند. در این مناطق انواع وسایل دفع چشم زخم عبارتند از: گرده‌بن gardeban قرن سین گرگ qarasingorg (موی‌گرگ)، شیردنگ sirdang، نمک تر nemeketar زنگل pangolpa خت خیتنک xotxotinak وریس waris (نوعی بند رنگی).

پوشاک گروه مذهبی صابین خوزستان:

امروزه در استان خوزستان (شهر اهواز) گروه مذهبی خاصی که خود را مندایی و یاصبی subbi و صابی sabi می‌نامند، ساکن هستند. در حقیقت مندایی نام محل و صابی اسم دین آنان است که در زبان عربی به مغتله ترجمه شده است، یعنی کسانی که با امر پاکیزگی تن و جامه و شستشوی در آب رودخانه دلبستگی کامل داشته‌اند.

پوشاک زنان صابی:

پوشاک سنتی زنان همانند پوشاک سایر عرب‌های منطقه و به شرح زیر است.

۱- مقنا maqna - ۲- سدرال sobral - ۳- ثوب sowsb - ۴- اشروار esrowara

پاپوش‌های زنانه نیز همانند پاپوش‌های زنان عرب است.

پوشاک سنتی مردان صابی

۱- برزینقا berzinqa همان چغیه عربی sodral همانند دسداشه عربی اشروار esrowara (شلوار) - طرابونا tartabona همانند صایه عربیها

پوشاک مذهبی صابین:

به هنگام تمیید مندایی‌ها اول لباس رسمی و مذهبی خود را که از پارچه سفید نخی تهیه شده و در زبان مندایی به آن رسته reste گفته می‌شود، می‌پوشند. این لباس برای زن و مرد کاملاً یکسان است و از پنج قسمت تشکیل شده است. پیراهنی بلند به نام ۱- سدر sodra - ۲- دستار یا برزنقا اشروار، ۳- همیانه (کمر بند پشمی و سفید) ۴- شلوار (شلوار) ۵- نصیغه (شال دورگردن) که شرح هر یک از موارد بالا با طریقه بستن آنها داده شده است.

پوشاک در ادبیات عامیانه (فولکلور):

مطالعه و بررسی موضوع خاص پوشاک در ادبیات عامیانه (شعرا، ضرب‌المثل‌ها و...) هدف نگارش این مبحث است، در این قسمت نویسنده به انعکاس پوشاک به عنوان یک عنصر فرهنگی (سرپوش، تن‌پوش پاپوش) در اشعار، ضرب‌المثل، چیستان و باورها پرداخته است.